

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN DACIA POSTROMANĂ ȘI SEMNIFICAȚIA EI ISTORICĂ

DUMITRU PROTASE

Este un fapt arhicunoscut că monedele antice – și nu numai acestea –, fie izolate, fie acumulate în tezaure, constituie o sursă de informație importantă, cu privire la viața social-economică și chiar pentru evenimente politico-militare dintr-o anumită regiune, într-o epocă dată. De asemenea, rolul monedelor în datarea unor situații și complexe arheologice, alături de alte materiale specifice, este de prisos a mai fi subliniat, el intrând în practica și metodologia curentă a cercetării arheologice moderne. Pe de altă parte, chiar și singure, scoase din context arheologic, monedele au o independență documentară de mult timp acceptată și unanim recunoscută, pentru că prezența lor într-o regiune sau alta, la o anumită populație, oferă mărturia gradului de dezvoltare social-economică, relațiile și schimburile comerciale, situația internă a unor comunități umane, în privința raportului marfă-bani. Chiar dacă este luată separat, circulația monetară dintr-o anumită epocă sau perioadă istorică într-un spațiu geografic anume poate furniza date importante, care lipsesc în celelalte izvoare istorice. Astfel, numismatica are statutul solid, necontestat și incontestabil, de sursă istorică, nu numai pentru antichitate, ci și pentru perioade și epoci mai târzii. În același timp, ar fi greșit să acordăm monedelor o putere documentară mai mare decât ele o au în realitate, prin forțarea conjuncturală a unor situații istorice sau arheologice, care depășesc limitele unor simple ipoteze. Utilizarea materialului monetar devine cu adevărat eficientă sau cu atât mai eficientă cu cât este corelată mereu cu celelalte surse de informație, care exprimă anumite realități istorice.

După aceste sumare considerații prealabile, la care s-ar mai putea adăuga și altele – nu necunoscute în lumea de specialitate –, cu privire la rolul monedei în societate și la importanța ei documentară, vom încerca să relevăm unele aspecte din ansamblul circulației monetare, să recurgem la unele observații, constatări și interpretări a masei monetare din Dacia ex-romană, începând cu ultimul sfert al secolului al III-lea și până către sfârșitul secolului al VI-lea. Sigur că, dată fiind o epocă foarte lungă, marcată de instabilitate și de evenimente politico-militare, de mari restructurări social-economice și mutații etno-culturale, comunicarea de față se va limita doar la unele fapte și aspecte, care apar mai semnificative.

O primă chestiune privește situația circulației monetare în răstimpul Probus (276-282) – Diocletian (284-305), când – se știe – descoperirile de monede din această perioadă se dovedesc a fi extrem de puține. Se poate oare vorbi de un

veritabil hiatus în circulația monetară și de o revenire totală la troc în viața economică? Evident că nu, deoarece aici este de admis că o parte din monedele de argint și bronz bătute în cursul secolului al III-lea au rămas mai departe pe piața fostei provincii nord-dunărene, suplinind penuria noilor emisiuni. La pătrunderea monedelor postauréliene pe teritoriul dacic ex-roman este posibil ca sarmații-iazigi, instalați, după retragerea romanilor, în șesurile din vestul Banatului, să fi contribuit ca intermediari, deoarece ei au păstrat în general bune relații cu Imperiul. Unele aspecte ale circulației monetare din Transilvania și Banatul nord-estic ar putea pleda – până la un punct – în acest sens. Referitor la teaurizări, trebuie spus că nu se cunoaște nici un tezaur acumulat integral sau îngropat în această perioadă de timp. Cazul de la Cluj-Napoca rămâne în continuare o excepție suspectă. Se poate susține, fără îndoială, că avem de-a face cu o reducere extrem de puternică a masei monetare, începută încă din timpul domniei lui Decius (249–251), reducere care a continuat până la Constantin cel Mare (306–337). Principala cauză care a determinat această stare de lucruri rezidă în criza economică și financiară din Imperiu, care s-a reflectat și în circulația monetară din fosta Dacie traiană și chiar în ținuturile care nu făcuseră parte niciodată din Imperiul Roman. În viața economică s-a ajuns inevitabil și pe scară mare la schimbul în natură, dublat de sistemul marfă-bani, care, deși foarte mult slăbit, nu a dispărut cu totul. Trăsăturile circulației monetare postauréliene până în perioada constantiniană, în concordanță cu datele arheologice, demonstrează că legăturile comerciale, politice și etno-culturale între sudul Dunării și populația daco-romană nu au încetat, ci au continuat în noile condiții istorice precare, pentru ca apoi revenirea stăpânirii Imperiului la nordul fluviului să schimbe total situația.

În perioada constantiniană, după cum se știe, se înregistrează o adevărată explozie în circulația monetară din fostele teritorii romane nord-dunărene. Numărul monedelor descoperite – dacă luăm în calcul și tezaurele – crește de circa 65 de ori, în comparație cu răstimpul dintre Probus și Diocletian. Grosul monedelor aparține lui Constantin cel Mare și fiilor săi, în special lui Constantius al II-lea, și este vorba în majoritatea copleșitoare de monede de bronz, cele de argint reprezentând un procentaj nesemnificativ. Această creștere considerabilă, bruscă, a masei monetare – numai în Banat monedele din tezaure se ridică la circa 55000 de piese – este determinată în primul rând de recucerirea și realipirea la Imperiu a teritoriilor dintre Dunăre și „Brazda lui Novac”. Dar și în restul spațiului dacic fost roman – chiar și la dacii liberi – se constată o revigorare puternică în planul mișcării monetare. În noile condiții politico-militare de liniște și stabilitate în regiunile dunărene, propice dezvoltării economice și activităților comerciale, moneda romană restabilită și consolidată și-a extins și intensificat aria de circulație în afara Imperiului, la populațiile care cunoșteau avantajele schimburilor bazate pe monedă. În Dacia postromană, ca și în alte regiuni înglobate odinioară în Imperiu, populația obișnuită cu schimburile marfă-bani era cea autohtonă, nicidecum goții, a căror prezență în Dacia intracarpatică se plasează cel mai devreme pe la mijlocul secolului al IV-lea sau chiar mai târziu, când circulația monetară atinsese ori chiar depășise apogeul. Că masa monetară în ansamblul ei aparține băștinașilor daco-romani mărturie stau și locurile în care s-au descoperit monedele, chiar și cele acumulate în tezaure. Este știut că locul de descoperire a monedelor izolate de bronz (foarte puține și de argint) se află de obicei în fostele centre urbane, în preajma sau în ruinele castrelor romane de legiune sau auxiliare, în așezările rurale

nou înființate sau în cele care își continuă existența din timpul provinciei și de asemenea în cimitire ori morminte autohtone izolate din secolul al IV-lea. Ele nu au apărut, în general, asociate cu piese din aur. În acest context, demnă de subliniat este constatarea că și în aria transilvană a culturii Sântana de Mureș monedele constantiniene provin de regulă din complexe arheologice autohtone. Fenomenul este similar chiar și în regiunile extracarpătice, unde moneda romană de bronz apare foarte rar în așezări și morminte atribuite goților. Rezultă de aici că goții, chiar dacă trăiau în comunități tribale separate în teritoriile locuite majoritar de băștinașii daco-romani, nu au rămas exclusiv la preferința pentru metalul prețios, ci – sporadic – sub influența romanilor și a localnicilor, au putut folosi și ei moneda romană de bronz în schimburile comerciale interne. Această afirmație are mai mult un caracter teoretic general, căci în cimitirele și așezările goților din spațiul fostei Dacii romane monedele de bronz (și argint) lipsesc. Din punct de vedere al metalului, monedele de bronz reprezintă majoritatea zdrobitoare, urmate numeric de foarte puține piese de argint, după care *solidi* se dovedesc a fi o prezență cu totul și cu totul sporadică. Tezaurile monetare acumulate sau îngropate în această perioadă, formate aproape numai din piese de bronz, sunt foarte numeroase. Statisticile actuale înregistrează circa 80 de tezaur, majoritatea în Banat (35) și Transilvania (22), în Oltenia figurând de asemenea vreo 22 de descoperiri. Este de la sine înțeles și adevărat documentar că tezaurile cu monede de bronz și argint reflectă în general circulația monetară, iar îngroparea lor în aceeași vreme și în aceeași regiune este determinată adesea de nesiguranța generală pentru deținătorii de valori monetare, cauzată frecvent de evenimente politico-militare. În Dacia secolului al IV-lea îngropările de tezaur nu depășesc în general anul 376, ceea ce înseamnă că, în cele mai multe cazuri, ele au fost determinate de invazia hunilor și mișcările de populații produse de acest eveniment.

Este un fapt notoriu, mereu confirmat de noile descoperiri, că în Transilvania monedele din secolul al IV-lea, emise până la huni, provin cu precădere din atelierile de la Siscia, Roma, Aquileia, Sirmium și mai puține din Ticinum, Lugdunum, Cartagina, ori din Nicomedia, Thessalonica și chiar din Constantinopol. Cât privește Oltenia, aici, în afară de monetăriile menționate, mai bine reprezentate – chiar masiv – sunt: Constantinopol, Cyzic, Thessalonica, Heraclea și altele din această zonă geografică. Banatul, în schimb, se dovedește a fi „invadat” – pe lângă emisiunile de la Sirmium, Siscia, Aquileia – și de monedele de la Thessalonica, Heraclea, Constantinopol, Cyzic, Nicomedia. Din examinarea acestui fapt de circulație monetară se impune și rămâne în general valabilă constatarea că, în perioada constantiniană, orientarea economică și politică a Daciei postromane este încumpănitoare spre sud-est, așa cum arată concludent și descoperirile arheologice, inclusiv obiectele cu caracter creștin. Invazia și așezarea hunilor în Câmpia Tisei, incursiunile lor devastatoare de-a lungul Dunării spre Balcani pun capăt activității monetăriilor de la Sirmium, Siscia, Aquileia, iar monedele care intră în Dacia în deceniile următoare până la Theodosius al II-lea inclusiv (a. 450) provin în cea mai mare parte din Constantinopol, Thessalonica, Nicomedia și alte centre din zonă. Deci datele numismatice și cele arheologice concordă și se completează reciproc cu privire la orientarea politico-economică a Daciei postromane, înainte și după atacul hunic din Câmpia Tisei, care a întrerupt relațiile cu sud-vestul roman.

Referitor la perioada Valentinian al II-lea (375–392) – Focas (602–610), circulația monetară cunoaște o veritabilă prăbușire în Transilvania și Banat. Doar în Oltenia se înregistrează un număr ceva mai mare de piese de bronz izolate și cele câteva tezaure de la Sucidava, cu piese emise până în secolul al V-lea. Această situație apare se explică prin poziția geografică a regiunii și prin revenirea stăpânirii romano-bizantine, sub Iustinian, în anumite zone de la nordul Dunării. În atare condiții, este evident faptul că populația a trebuit să recurgă la economia naturală dublată de o extrem de anemică prezență a monedei.

Privind circulația monetară în ansamblul ei, putem ușor observa că de la mijlocul secolului al III-lea – cu excepția perioadei constantiniene și puțin după aceea – Dacia ex-romană nu dispunea de masa monetară necesară schimbului de mărfuri obișnuit, intrând astfel în sfera economiei naturale, care era aproape totală. Sigur că excepție au făcut teritoriile sudice ale fostei provincii reincorporate în Imperiu sub Constantin cel Mare și Iustinian, unde relația marfă-bani a funcționat la fel ca în structurile romano-bizantine din sudul Dunării.

O remarcă se impune în legătură cu monedele de aur. Acestea, ca valori concentrate în metal prețios, nu au jucat rol economic în schimburile comerciale interne, ci au servit în tranzacțiile comerciale mai mari sau la negocierile politico-militare ale Imperiului cu hunii ori cu triburile sarmatice și germanice. Ele provin în genere din subsidii. De fapt, monedele de aur nici nu au existat în circuitul pieței interne, împreună cu cele de bronz și argint, iar tezaurele de *solidi* nu sunt acumulări treptate sau mai rapide din numerarul circulant, ci stocuri de subsidii romano-bizantine încasate succesiv sau deodată de șefii și aristocrații triburilor alogene. O dovadă este și faptul că atare tezaure și monede izolate se găsesc numai în Transilvania și Banat și lipsesc în Oltenia, unde nu s-au stabilit seminții sarmatice, gotice sau gepide. Pentru Transilvania chiar s-a făcut observația că, începând cu sfârșitul secolului al IV-lea, monedele de aur izolate se găsesc de regulă în bazinul Târnavelor, Oltului superior, pe valea Mureșului și Someșului Mic, aria lor de răspândire coincidând cu zonele unde se înregistrează tezaure de aur și vestigii arheologice atribuite goșilor și gepizilor.

Față de regiunile dacice neînglobate odinioară în provincie, masa monetară din ținuturile ex-romane nord-danubiene este cu mult mai mare. Această apreciabilă diferență cantitativă are la bază două componente: schimburile comerciale mai active cu Imperiul și structura populației – mai cu seamă în secolul al IV-lea – care a păstrat vechea tradiție și trăsături ale felului de viață din epoca romană. Dar numărul mare al numerarului circulant din perioada constantiniană în spațiul fostei provincii este de admis că nu putea satisface integral schimburile economice cotidiene și că astfel trocul a continuat să funcționeze într-o oarecare măsură. Deci se poate spune că la nordul Dunării, într-un teritoriu fost roman, schimbul în natură a fost permanent și predominant, cu excepția perioadei constantiniene, când trocul a jucat un rol secundar, iar relația marfă-bani s-a situat pe primul plan al vieții economice. Sigur că aici avem în vedere teritoriile dacice care nu au mai fost reanexate Imperiului, căci cele reintegrate în sistemul economico-financiar al lumii romano-bizantine de la sudul Dunării prezintă toate trăsăturile de bază ale circulației bănești din acest sistem. O chestiune nu lipsită de interes, mai ales pentru regiunile abandonate oficial de armata și autoritățile civile romane, este aceea a raportului dintre monede și etnia celor care le-au folosit. Cu

alte cuvinte, dacă unele tezaure de monede sau anumite aspecte ale circulației monetare pot fi puse în legătură cu o populație de un etnic precizabil. Fără a intra aici în amănunte, răspunsul general este afirmativ, cu o condiție esențială: celelalte surse și informații istorice să fie puse din plin și judicios la contribuție, constituind un sprijin și o anumită complementaritate. Scoase din contextul arheologico-istoric și din circulația bănească a epocii dintr-o anumită regiune, monedele pot oferi doar dovada gradului de dezvoltare social-economică, a relațiilor comerciale și a schimbului intern la diferite comunități de populație. Mulți specialiști, români și străini, au admis, în mod deductiv, că se pot face și atribuiri etnice în domeniul numismaticii. Astfel, în cazul Daciei de după romani s-a susținut și se susține justificat că zecile de tezaure cu monede de bronz din secolul al IV-lea, ca și cele de tip Hunedoara, Nireș, Pasul Vâlcău, Borlova etc. (așa-numitele, mai nou, „tezaur în tezaur”) au aparținut nu alogenilor, ci populației autohtone daco-romane. La fel, în Germania și Raetia, după retragerea romanilor, circulația monetară aparține masiv populației galo-romane, nu triburilor germanice imigrate, stăpânitoare. Și exemplele în acest sens ar putea continua.

În sfârșit, putem spune că studiul circulației monetare din cele trei secole de după Aurelian, în teritoriile ex-romane, arată că monedele de bronz și cele puține de argint, prin aria de răspândire, frecvența și descoperirea lor în așezări rurale, vile rustice, centre și cimitire urbane ori castru din timpul provinciei, ca și prin compoziția pe care o dau unor tezaure, au aparținut în general populației autohtone daco-romane/romane. Numai prin această populație, majoritară în ținuturile care alcătuiseră Dacia romană – și nu prin sarmați-iazigi, goți, gepizi ori avari –, se poate explica valabil masa monetară și mișcarea ei în teritoriu. Doar prin alogeni, reluarea și menținerea circulației monetare în limitele arătate ar fi fost imposibilă. Alături de celelalte surse de informație și cu discernământ interpretate, monedele din perioada luată aici în considerare reprezintă o potențare documentară în general și oferă în același timp o semnificație etno-culturală deosebit de importantă, privind atât pe autohtoni, cât și pe alogeni.

BIBLIOGRAFIE

1. Doina Bencea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 121.
2. A. Blanchet, *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris, 1900.
3. V.M. Butnariu, *Monedele romane postaureliene în teritoriile carpato-dunărene-pontice* (anii 275–491), în *Arh. Mold.*, 11, 1987, p. 113–140; 12, 1988, p. 131–196.
4. E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974.
5. E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu Mureș, 1980, p. 28–36.
6. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen*, I, Viena, 1923.
7. S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, 1993, p. 124–128.
8. C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, vol. I–II, Cluj-Napoca, 2002.
9. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 11–27.
10. Oct. Iliescu, *Remarques sur la pénétration de la monnaie constantiniene au Bas-Danube*, în *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 167–168.

11. Gh. Lazin, *Circulația monetară din nord-vestul României în sec. II-IV*, Satu Mare. Studii și comunicări, 1969, p. 111-120; idem, *Aluta*, 1970, p. 110-113; IV, 1980, p. 127-130.
12. M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în AISC, 4, 1941, p. 28-36.
13. V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 207-217.
14. C. Preda, *Circulația monedelor postaureliene în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, p. 375-415.
15. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 158-198; idem, *Autohtonii în Dacia, II. Dacia postromană până la sîm. Cluj-Napoca*, 2000, p. 55-67; idem, în *Istoria Românilor, II*, București, 2001, p. 578-581.
16. Viorica Suci, *Tezaurile monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000, p. 149-217, 223-226.